

Recenze

Útlá knížka, která stojí za přečtení

Jan Křen

ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Polské poučení z pražského jara: Tři studie politického myšlení 1968–1981*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 44.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011, 184 stran.

Svou novou knihou Tomáš Zahradníček pokračuje v linii své knižní prvotiny.¹ Třebaže teď píše, že neví, co vlastně v ní napsal a zda to byla komparativní studie, vnesl do dosud bilaterálně (česko-polsky) pojednávané látky nový faktor – Ukrajince, bez nichž by rekonstrukce některých tehdejších dějů nebyla úplná. V jiné formě to činí i nyní: pohled na československé „normalizační“ dění očima několika polských disidentů a dvou vysoce postavených soudruhů je zcela nepochybně přínosem, aspoň pro české čtenářstvo, které rozsáhlé deníky Mieczysława Rakowského a Józefa Teichmy nezná. Zcela pochopitelné je ovšem autorovo zklamání z výzkumu velké masy dokumentů a jeho rozhodnutí obrátit se k těmto deníkům: výnos poznání z nich leckterou dokumentární horu převyšuje, také proto, že skýtají jeden z vhodných směrniců k organizaci obrovité faktografie. To ostatně stvrzuje i náhled do určité nejobsáhlejší německé literatury k historii Německé demokratické republiky, Stasi a tamního disentu, která budí občas dojem, že v ní je prozkoumáno už snad všechno. Z jejích posledních novinek se ale zdá, že se výnos kvantitativního rozšiřování

1 ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2000.

faktografie vyčerpává a že by byla potřebná trocha ekonomie, chvíle oddechu pro novou kvalitu, nové přístupy, i když je nemusejí reprezentovat zmíněné deníky na polský způsob, jaké se v Německu asi nenaleznou.

Je-li vynikající a hluboká programová tvorba polského disentu celkem již známá, pak deníky obou stranických funkcionářů jsou novým a vskutku pozoruhodným pramenem, který objevuje mnohé, co z masy už přístupných dokumentů oné doby vyčíst nelze, totiž velmi cenný nový náhled do vnitřního světa elit uzavřených diktátorských režimů, ať už jde o „normalizační“ realitu československou nebo – především – polskou.

U funkcionářů, kteří se s takovými režimy nerozešli, jsou podobné kritické výtvary v dokonale kontrolovaných diktaturách výjimečné, ale ne zcela: dokonce i konformní deníky Goebbelsovy mají v bádáních o nacismu značnou cenu a také komunistický svět má podobný pramen třeba v denících Dimitrovových; možná že by zdroj těchto výtvorů, psychologický přetlak pochyb a nesouhlasu, býval stál za trochu širší úvahu a přínosem by také bylo hledání analogických reflexí z funkcionářského prostředí v jiných komunistických zemích, nejspíš asi mezi maďarskými Pozsgayi či Horny, což ovšem po Zahradníčkově knížce už chtít nelze.

Proto zpět k ní samé a k jejímu obsahu, který, jak už zmíněno a jak stojí i v podtitulu, sestává ze tří částí. První podává na základě publikovaných programových dokumentů ideový vývoj polského disentu či opozice a jejich nejznámějších mluvčích, tedy Adama Michnika, Jacka Kuroně, Jana Józefa Lipského či Karola Modzelewského; škoda že tu není zachyceno i nepominutelné nacionálně konzervativní a katolické seskupení, i když se v něm vyhraněná programová tvorba hledá asi tíž.

Druhá a třetí část pak reprodukuje a interpretuje náhledy intimních deníků dvou významných komunistických činitelů, Mieczysława Rakowského a Józefa Tejchmy. První z nich byl dlouholetým šéfredaktorem vlivného stranického týdeníku *Polityka*, v letech 1980 a 1981 neúspěšným vládním vyjednávačem se Solidaritou, později premiérem za zlomových let 1988 a 1989, nakonec jako poslední první tajemník Polské sjednocené dělnické strany i aranžérem jejího přerodu v sociální demokracii. Druhý byl pak Gomulčovým a Gierkovým důvěrníkem, později ministrem kultury a školství a nakonec působil v diplomatické službě. S výjimkou prvního deníku Tejchmova, který vyšel už v roce 1991, vydali oba své soukromé a skrývané deníky (Rakowski je začal psát už v roce 1958 a Tejchma v roce 1970) až během let 1999 až 2006;² v souladu se soudy polských badatelů ani autor nezpochybňuje jejich autenticitu.

Tento obsáhlý soubor je především pramenem mimořádné výpovědní ceny pro náhled do vnitřního myšlenkového světa a prostředí obou stranických „liberálů“ či reformních komunistů a do jejich dilemat, oněch průplavů mezi Scyllou pochyb,

2 RAKOWSKI, Mieczysław: *Dzienniki polityczne*, sv. 1–10: 1958–1989. Warszawa, Iskry 1999–2006; TEJCHMA, Józef: *Kulisy Dymisji: Z dzienników ministra kultury 1974–1977*. Kraków, Oficyna Cracovia 1991; TÝŽ: *W kręgu nadziei i rozczarowań: Notatki dzienne z lat 1978–1982*. Warszawa, Projekt 2002; TÝŽ: *Odszedł Gomułka, przyszedł Gierek: Notatki z lat 1971–1973*. Toruń, Adam Marszałek 2006.

kritiky a nesouhlasu a Charybdou jejich režimní příslušnosti a funkcí. Oba ve straně zůstali až do hořkého konce, ale svou kariéru utvářeli odlišně – Tejchma se postupně z nejvyšších postů stahoval do ústraní, kdežto Rakowski vystoupal až na politický vrchol; otázkou je, zda jím byla jeho role poslední hlavy komunistické strany nebo prvního kormidelníka plavby do vod sociální demokracie.

Ale to je vlastně jen pozadí recenzované knihy. Všechny tři studie autor cíleně soustředil k svému vlastnímu tématu, které bylo i velkým tématem ústředních aktérů jeho knížky: totiž k oné dramatické křižovatce, jíž procházeli všichni a jež měla podobu právě československé zkušenosti, přesněji tísnivé otázky „přijedou – nepřijedou“; bylo to totéž napětí, které prakticky prožili jejich českoslovenští předchůdci a blízcenci z šedesátých let, z nějž však jejich většinu „osvobodila“ katarze sovětské okupace a následující masové sociální deportace za „normalizace“.

S ohledem na to, že se ho pedanticky nedrží, je oprávněně i autorovo časové vymezení – s počátkem situovaným na práh sedmdesátých let a ke vzniku Výboru na obranu dělníků (KOR) i konečným mezníkem ve vystoupení Solidarity a jejím potlačení v prosinci 1981, kdy onu tíživou otázku „vyřešila“ domácí vojenská intervence a „pražské jaro jako živé téma v Polsku prakticky zmizelo z oběhu“ (s. 10) – třebaže v polské opozici česká realita, disent a samizdat v oběhu zůstaly.

Jedním ze zisků Zahradníčkovy knížky je nutně se vnucující srovnání s českou, respektive československou realitou. Pokud jde o komunistickou oficialitu, a nejen tu „normalizační“, vychází tu mravně i intelektuálně velmi tristně: s výjimkou těch, kteří se se stranou rozešli, sotva by se v ní dala nalézt analogie s polskou zkušeností, a to dokonce i v pozdějších, povětšinou uboze chudobných orálních výpovědích, které se nadto dobové autenticitě Rakowského i Tejchmy nemohou vyrovnat; ostatně stačí srovnat z řad československých stranických veličin patrně nejkritičtější paměti Štrougalovy s memoáry Wojciecha Jaruzelského, o dramatické zpovědi Kádárově při jeho odchodu z funkce ani nemluvě. Za zamyšlení však též stojí, že srovnání s Michnikiem *et comp.* ukazuje i problémy a slabiny myšlení našeho disentu, potažmo celého československého či českého nekonformního diskurzu vůbec.

Postoj Sovětů – zasáhnou násilně jako v Československu, či nikoli? – tedy problém, kolem něhož se točí autorův výběr, sehrál v Polsku ohromnou roli na počátku sedmdesátých let a pak znovu v dramatických letech 1980 a 1981. Ta tísnivá a vpravdě existenční otázka zemí sovětského bloku ve chvílích, kdy se pokoušely o reformy, byla velkým tématem celé polské společnosti – jakkoli v disentu se probírala otevřeně, zatímco ve straně (a možná i v církvi) jen opatrně v úzkých kruzích a mezi jednotlivci, každopádně měla ohromný vliv na celý vývoj; obsáhlé záznamy reflexí a úvah Mieczysława Rakowského a Józefa Tejchmy, jejichž výčet je nad možností recenze, jsou v této věci pramenem mimořádné závažnosti.

Jádrem autorovy interpretace je, že československá šedesátá léta a rok 1968 sám o sobě ani tak předmětem polského zájmu nebyly, ale sloužily vlastně jako mementum či model jedné z možných alternativ vývoje. Šlo tu vlastně o klíčovou otázku, kam až mohou reformy zajít a zda vůbec jsou možné, aby nevzaly tristní konec na způsob československé „normalizace“ – pro disent to znamenalo hledání krajní hranice reformem, pro stranické „betony“ argument proti reformám vůbec

a pro reformní komunisty Rakowského a Tejchmova ražení vlastně neřešitelný kruh. Vylíčení tohoto dilematu je největším přínosem útlé Zahradníčkovy knížky, jedné z nejzajímavějších z poslední doby, která rozhodně stojí za pozornost.

Doporučením pro ni je i to, co mnohým pracím ze soudobých dějin chybí, totiž autorovo podání. Zkušený publicista má ovšem štěstí, že nepracuje s byrokratickými dokumenty a může tak uniknout svodu do jejich toporného jazyka, ale že si vybral inteligentní texty, které také inteligentně interpretuje; jeho střízlivý styl a čistý jazyk, prostý také novinářských klišé, si zaslouží zvláštní ocenění.

Z nemnoha jednotlivých výtek snad za zmínku stojí jen pasáž na straně 72 připomínající Gomulkův výrok o suverenitě, která může jít k čertu, kde je nesnadno zjistit, kdy tu vlastně počíná promlouvat autor.

Ale i tak a ještě jednou: Zahradníček dělá radost, že se i dobře čte.